

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تاریخ تعلیم و تربیت در ایران عصر باستان

بهر روز رفیعی

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

پاییز ۱۴۰۲

رفیعی، بهروز، ۱۳۳۶ -

تاریخ تعلیم و تربیت در ایران عصر باستان / بهروز رفیعی. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۴۰۲.
۳۲۶ ص. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۶۸۴: علوم تربیتی؛ ۶۵)

ISBN: 978-600-298-451-7

بها: ۱۹۶۰۰۰ ریال

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه. ص. [۲۸۷] - ۳۱۶؛ همچنین به صورت زیرنویس.

۱. آموزش و پرورش -- ایران -- تاریخ -- پیش از اسلام. ۲. Education -- Iran -- History -- To 633.

۳. ایران -- تمدن -- پیش از اسلام. ۴. Civilization -- Iran -- To 633. الف. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

۳۷۰/۹۵۵

LA۱۳۵۱

۹۰۶۶۷۱۱

شماره کتابشناسی ملی

تاریخ تعلیم و تربیت در ایران عصر باستان

مؤلف: بهروز رفیعی

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

صفحه‌آرایی: تحریر اندیشه

چاپ اول: پاییز ۱۴۰۲

تعداد: ۳۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم-سبحان

قیمت: ۱۹۶۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۹۸-۴۵۱-۷

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، نیش میدان علوم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰ (انتشارات

۳۲۱۱۱۳۰۰) نمابر: ۰۳۰۹۰۳۲۸، ص.پ. ۳۱۵۱-۳۷۱۸۵

تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، کوی اُسکو، پلاک ۴، تلفن: ۰۲۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir

info@rihu.ac.ir

فروشگاه اینترنتی: <http://rihu.ac.ir/fa/book>

مرکز پخش: قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف، پلاک ۲۷، تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۴۲۶۳۵-۶

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و هدایت پدیده‌های انسانی در راستای سعادت واقعی بشر ضرورتی انکارناپذیر است و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی، فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارایی این گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به‌عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحیانی و اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این‌رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی علیه السلام، بنیان‌گذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری «دفتر همکاری حوزه و دانشگاه» را در سال ۱۳۶۱ فراهم کرد و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت استادان حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جامعه علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار بیش از ۶۸۰ عنوان کتاب و شش نشریه علمی اشاره کرد.

این کتاب به عنوان منبع درسی برای دانشجویان رشته‌های علوم تربیتی در مقاطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری و رشته تاریخ ایران باستان در مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری فراهم شده است؛ البته دیگر علاقه‌مندان به این زمینه تحقیقی نیز می‌توانند از آن بهره‌مند شوند.

از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت ارتقای کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می‌داند از تلاش‌های مؤلف محترم، آقای بهروز رفیعی و نیز از زنده‌یاد آقای دکتر ناصر تکمیل همایون و آقای دکتر حسین شانه‌چی که با ارزیابی و ارائه نظرات اصلاحی بر غنای اثر افزودند، سپاسگزاری کند.

فهرست مطالب

مقدمه..... ۱

بخش اول: آموزش و پرورش در ایران عصر زرتشت فصل اول: زرتشت، کتاب و آیین او

- گفتار اول: زرتشت..... ۱۱
گفتار دوم: کتاب زرتشت..... ۱۶
گفتار سوم: آیین زرتشت..... ۲۴

فصل دوم: تربیت در آیین زرتشت

- گفتار اول: ضرورت و اهمیت تربیت از نگاه زرتشت..... ۳۱
گفتار دوم: اهداف تربیت در آیین زرتشت..... ۳۳
گفتار سوم: مواد آموزشی اوستایی..... ۳۷
گفتار چهارم: آموزش دختران در نظام تربیتی اوستایی..... ۳۷
گفتار پنجم: معلم در نظام تربیتی اوستایی..... ۳۹
گفتار ششم: مکان‌های آموزشی در نظام تربیتی اوستایی..... ۴۲
گفتار هفتم: سن و مراحل تحصیل در نظام تربیتی اوستایی..... ۴۲
گفتار هشتم: طبقاتی بودن آموزش در نظام تربیتی اوستایی..... ۴۲
گفتار نهم: ایام و ساعات تحصیل و امتحان از محصلان در نظام تربیتی اوستایی..... ۴۴
گفتار دهم: زبان و خط در نظام آموزشی اوستایی..... ۴۴

بخش دوم: آموزش و پرورش در دوره مادها فصل اول: دربارهٔ ماد و مادها

- گفتار اول: آمدن مادها به ایران..... ۵۱
گفتار دوم: طلوع و غروب دولت مادها..... ۵۲

فصل دوم: تمدن، فرهنگ و آیین مادها

- گفتار اول: تمدن مادها..... ۵۵
گفتار دوم: فرهنگ مادها..... ۵۷
گفتار سوم: آیین مادها..... ۵۸
گفتار چهارم: گروه‌بندی جامعه انسانی در ایران عهد مادها..... ۶۰

فصل سوم: آموزش و پرورش در ایران عصر مادها

- گفتار اول: سکوت نسبی تاریخ درباره آموزش و پرورش عصر مادها..... ۶۳
گفتار دوم: نهاد آموزشی..... ۶۴
گفتار دوم: گونه‌های آموزش..... ۶۴

بخش سوم: آموزش و پرورش در ایران عصر هخامنشیان فصل اول: درباره هخامنشیان

- گفتار اول: طلوع و غروب هخامنشیان..... ۷۱
گفتار دوم: وضع مردم در ایران عصر هخامنشی..... ۷۵
گفتار سوم: طبقات اجتماعی در عصر هخامنشی..... ۷۷

فصل دوم: آیین، فرهنگ، تمدن و دانش در عصر هخامنشیان

- گفتار اول: آیین هخامنشیان..... ۷۹
گفتار دوم: فرهنگ و تمدن هخامنشیان..... ۸۳
گفتار سوم: دانش..... ۸۴
گفتار چهارم: هنر و صنعت و موسیقی..... ۸۸
گفتار پنجم: خط و زبان..... ۹۲

فصل سوم: آموزش و پرورش در ایران عصر هخامنشی

- گفتار اول: آموزش و پرورش غیر رسمی..... ۹۵
گفتار دوم: قلمرو آموزش و پرورش هخامنشیان..... ۹۶
گفتار سوم: آموزش و پرورش رسمی..... ۹۸
گفتار چهارم: هدف آموزش و پرورش رسمی..... ۱۰۰
گفتار پنجم: سن و مراحل آموزش و پرورش..... ۱۰۰
گفتار ششم: معلم در نظام آموزشی عصر هخامنشی..... ۱۰۲
گفتار هفتم: گروه‌های آموزشی..... ۱۰۳
گفتار هشتم: روش‌های آموزشی..... ۱۰۳
گفتار نهم: برنامه و مواد آموزشی..... ۱۰۴

- گفتار دهم: وسائل آموزشی..... ۱۰۹
- گفتار یازدهم: آموزش عمومی..... ۱۰۹
- گفتار دوازدهم: طبقاتی بودن آموزش در عصر هخامنشی..... ۱۱۱
- گفتار دوازدهم: آموزش و تربیت دختران در عصر هخامنشی..... ۱۱۲
- گفتار سیزدهم: آموزش نظامی..... ۱۱۳
- گفتار چهاردهم: آموزش فنی و هنری..... ۱۱۴

فصل چهارم: مراکز و نهادهای آموزشی در عصر هخامنشیان

- گفتار اول: الویترا..... ۱۱۷
- گفتار دوم: مراکز آموزش عالی و بیمارستان..... ۱۱۹
- گفتار سوم: کتاب و کتابخانه و مجامع علمی..... ۱۲۱

بخش چهارم: آموزش و پرورش در دوره سلوکیان و اشکانیان

فصل اول: سلوکیان

- گفتار اول: از برآمدن تا برافتادن سلوکیان..... ۱۲۷
- گفتار دوم: آموزش و پرورش در دوره سلوکیان..... ۱۳۰
- گفتار سوم: زبان و خط در عصر سلوکی..... ۱۳۰
- گفتار چهارم: مراکز آموزشی در عصر سلوکی..... ۱۳۲

فصل دوم: اشکانیان

- گفتار اول: طلوع و غروب اشکانیان..... ۱۳۵
- گفتار دوم: دین در عصر اشکانی..... ۱۳۹
- گفتار سوم: هنر در عصر اشکانی..... ۱۴۰
- گفتار چهارم: ادبیات عصر اشکانی..... ۱۴۱
- گفتار پنجم: خط و زبان عصر اشکانی..... ۱۴۳
- گفتار ششم: علم عصر اشکانی..... ۱۴۴
- گفتار هفتم: آموزش و پرورش در عصر اشکانیان..... ۱۴۵
- گفتار هشتم: آموزش شاهزادگان و اشرافزادگان..... ۱۴۶
- گفتار نهم: مواد و برنامه آموزشی عصر اشکانی..... ۱۴۷
- گفتار دهم: روشهای آموزشی عصر اشکانی..... ۱۴۷
- گفتار یازدهم: ابزار نگارش در عصر اشکانی..... ۱۴۸

بخش پنجم: آموزش و پرورش در ایران عصر ساسانی فصل اول: طلوع و غروب ساسانیان

فصل دوم: وضع کلی مردم و جامعه در عصر ساسانیان

- گفتار اول: وضع عمومی مردم..... ۱۵۹
گفتار دوم: طبقات اجتماعی در ایران عصر ساسانی..... ۱۶۱

فصل سوم: آیین، فرهنگ و تمدن ساسانیان

- گفتار اول: آیین ساسانیان..... ۱۷۳
گفتار دوم: اقلیت‌های مذهبی در عصر ساسانیان..... ۱۷۶
گفتار سوم: فرهنگ و تمدن ساسانیان..... ۱۸۶
گفتار چهارم: علوم و فلسفه..... ۱۸۷
گفتار پنجم: زبان و خط و ادبیات..... ۱۹۶
گفتار ششم: هنر و صنعت و موسیقی..... ۱۹۹

فصل چهارم: آموزش و پرورش در ایران عصر ساسانی

- نمای کلی..... ۲۰۵
گفتار اول: اشارات متون پهلوی عصر ساسانی بر لزوم آموزش و پرورش..... ۲۰۶
گفتار دوم: آموزش و پرورش عمومی..... ۲۰۹
گفتار سوم: آموزش و پرورش خواص..... ۲۱۴
گفتار چهارم: سن و مراحل آموزش..... ۲۲۵
گفتار پنجم: خانواده و مراحل تربیت کودک..... ۲۲۶
گفتار ششم: آموزش و تربیت دختران..... ۲۲۹
گفتار هفتم: معلم (اندرزید، هیربذ، آموزگار اسواران)..... ۲۳۴
گفتار هشتم: روش‌های آموزشی..... ۲۳۵
گفتار نهم: برنامه و مواد آموزشی..... ۲۳۵
گفتار دهم: آموزش فنی و هنری..... ۲۳۸
گفتار یازدهم: وسائل آموزشی..... ۲۴۰

فصل پنجم: مراکز و نهادهای آموزشی عصر ساسانی

- گفتار اول: مراکز و نهادهای آموزشی رسمی و غیررسمی..... ۲۴۳
مراکز آموزشی غیر رسمی..... ۲۴۴
مراکز آموزشی رسمی..... ۲۴۵
جندی‌شاپور، سرآمد مراکز آموزش عالی عصر ساسانی..... ۲۵۴

۲۵۸	مواد آموزشی و حوزه‌های پژوهشی جندی‌شاپور.....
۲۶۴	قوانین و ساختار اداری و آموزشی جندی‌شاپور.....
۲۶۶	نهادهای علمی تابع جندی‌شاپور.....
۲۶۸	گفتار دوم: دیگر مراکز آموزش عالی.....
۲۶۸	دارالعلم‌ها.....
۲۶۹	گفتار سوم: مراکز کمتر شناخته شده.....
۲۶۹	گفتار چهارم: کتابخانه.....
۲۷۲	گفتار پنجم: اشارتی بر شماری از آثار عملی و ادبی در ایران عصر ساسانی.....
۲۸۳	خلاصه و نتیجه.....
۲۸۷	کتابنامه.....

.....	807
.....	808
.....	809
.....	810
.....	811
.....	812
.....	813
.....	814
.....	815
.....	816
.....	817
.....	818
.....	819
.....	820
.....	821
.....	822
.....	823
.....	824
.....	825
.....	826
.....	827
.....	828
.....	829
.....	830
.....	831
.....	832
.....	833
.....	834
.....	835
.....	836
.....	837
.....	838
.....	839
.....	840
.....	841
.....	842
.....	843
.....	844
.....	845
.....	846
.....	847
.....	848
.....	849
.....	850
.....	851
.....	852
.....	853
.....	854
.....	855
.....	856
.....	857
.....	858
.....	859
.....	860
.....	861
.....	862
.....	863
.....	864
.....	865
.....	866
.....	867
.....	868
.....	869
.....	870
.....	871
.....	872
.....	873
.....	874
.....	875
.....	876
.....	877
.....	878
.....	879
.....	880
.....	881
.....	882
.....	883
.....	884
.....	885
.....	886
.....	887
.....	888
.....	889
.....	890
.....	891
.....	892
.....	893
.....	894
.....	895
.....	896
.....	897
.....	898
.....	899
.....	900

فصل چهارم: آموزش و پرورش در ایران عصر پهلوی

.....	857
.....	858
.....	859
.....	860
.....	861
.....	862
.....	863
.....	864
.....	865
.....	866
.....	867
.....	868
.....	869
.....	870
.....	871
.....	872
.....	873
.....	874
.....	875
.....	876
.....	877
.....	878
.....	879
.....	880
.....	881
.....	882
.....	883
.....	884
.....	885
.....	886
.....	887
.....	888
.....	889
.....	890
.....	891
.....	892
.....	893
.....	894
.....	895
.....	896
.....	897
.....	898
.....	899
.....	900

فصل پنجم: موارد و امکانات آموزشی عصر پهلوی

.....	901
.....	902
.....	903
.....	904
.....	905
.....	906
.....	907
.....	908
.....	909
.....	910
.....	911
.....	912
.....	913
.....	914
.....	915
.....	916
.....	917
.....	918
.....	919
.....	920
.....	921
.....	922
.....	923
.....	924
.....	925
.....	926
.....	927
.....	928
.....	929
.....	930

إن لكم فی القرون السالفة لعبرة

(نهج البلاغه، خطبه ۱۸۲)

مقدمه

تاریخ، مفهومی انتزاعی است که باری در دو معنا به کار می‌رود: یکی، آنچه در گذشته رخ داده است؛ و دیگری، دانش بشر به آن رخدادها که ثبت و ضبط شده‌اند؛^۱ به دیگر سخن، واژه تاریخ، هم به روند حوادث گذشته، و هم به علم به این جریان اطلاق می‌شود.^۲ سقراط (۴۷۰-۳۹۹ ق.م)، تاریخ را به مفهوم معرفت دانسته است. هرودت (۴۸۴-۴۲۵ ق.م)، تاریخ را مطالعه و آکاوی روزگاران گذشته خوانده است.^۳ ارسطو (۳۸۴-۳۲۲ ق.م) معتقد است که تاریخ یعنی گردآوری اسناد و مدارک. امروزه تاریخ به علمی اطلاق می‌شود که احوال و تحولات گوناگون و پی‌درپی امور را وامی‌کاهد، خواه این امور مادی باشند و خواه معنوی.^۴ تاریخ در زندگی جامعه، تأثیری تربیتی دارد و چونان معلم عقل و احساس عمل می‌کند. آگاهی‌های تاریخی یکی از مهم‌ترین مکمل‌های فرهنگ اجتماعی است و با نبود این مکمل، آموزش و پرورش آدمی نمی‌تواند کامل شود. هر نظام آموزشی که در پی تدوین برنامه آموزشی کاملی برای فراگیران است، باید ماده درسی تاریخ را در برنامه و مواد آموزشی خود بگنجانند. به

۱. یروفه یف، تاریخ چیست؟، ترجمه محمد تقی‌زاده، ص ۳؛ استنفورد، درآمدی بر تاریخ پژوهی، ترجمه مسعود صادقی، ص ۳۵-۳۶.

۲. کاردان، «وضع کنونی تاریخ آموزش و پرورش»، مندرج در علوم تربیتی: ماهیت و قلمرو آن، جمعی از نویسندگان، ص ۳۱.

۳. لوکاس، تاریخ تمدن: از کهن‌ترین روزگار تا سده ما، ترجمه عبدالحسین آذرنگ، ص ۷.

۴. صلیبا، المعجم الفلسفی بالانفاظ العربیة والفرنسیة والانکلیزیة والایتینیة، ج ۱، ص ۲۲۷-۲۲۸.

این ترتیب، برای نمونه، لازم است دانشجویان پزشکی، سازوار با ضرورتی معرفت‌شناختی، دست‌کم از تاریخ رشته تحصیلی خود در کشورشان آگاه باشند. مطالعه تاریخ، ویژگی‌هایی به عقل ارزانی می‌دارد که از مطالعه دیگر امور فراچنگ نمی‌آید. یکی از مهم‌ترین این ویژگی‌ها، درک پدیده‌ها از منظر تاریخی است؛ یعنی درک و دریافت غیرکورکورانه و نقادانه رخدادهای گوناگون گذشته. آموزش تاریخ می‌تواند گستره دید تاریخ‌آموز را به محیط، فزونی بخشد و به او توانایی دهد بیگانه و آشنا را درست درک و دریافت کند.^۱

تاریخ آموزش و پرورش، چونان علم، تا عصر نوزایی در اروپا وجود نداشته است. از این دوره و با آغاز جنبش انسان‌گرایی (اومانیزم)^۲ در اروپا، اندک‌اندک به اهمیت مطالعه تاریخ آموزش و پرورش پی می‌برند؛ طلیعه این آگاهی در آثار نویسندگان سده‌های ۱۶ تا ۱۸ مانند: اراسم،^۳ رابله،^۴ مونتئی،^۵ روسو^۶ دیده می‌شود. اینان در نگاشته‌های خویش برای اثبات دیدگاه انسان‌گرایانه خود، به گذشته (تاریخ) آموزش و پرورش اقوام و ملل باستان خاصه یونانیان و رومیان اشاره و استناد می‌کنند. تا این دوره، هنوز آثار جداگانه‌ای درباره تاریخ آموزش و پرورش نگاشته نشده است. از نیمه دوم قرن نوزدهم، رفته‌رفته تک‌نگاشت‌هایی مستقل درباره تاریخ آموزش و پرورش در غرب نوشته و منتشر می‌شود. گویا کریستین شوارتز^۷ آلمانی نخستین کسی است که در قرن نوزدهم کتابی جامع درباره تاریخ آموزش و پرورش می‌نگارد.^۸

در ایران، تنها در ۸۰، ۹۰ سال گذشته، به مطالعه و تدریس تاریخ آموزش و پرورش توجه تدریجی شده است. محبوبی اردکانی اشاره کرده است که از سال ۱۲۹۷ هجری شمسی با تأسیس دارالمعلمین مرکزی در تهران، تاریخ آموزش و پرورش ایران و غرب در برنامه آموزشی تربیت معلم قرار گرفت.^۹ عیسی صدیق اشاره کرده است که در سال ۱۳۱۱ هجری شمسی،

۱. یروغه یف، تاریخ چیست؟، ص ۱۸۹.

2. Humanism

3. Erasm

4. Rabelais

5. Montaigne

6. Rousseau

7. Christine Schwartz

۸. مدلین، تاریخ آراء تربیتی در غرب، ترجمه فریدون بازرگان، ص ۴-۵.

۹. محبوبی اردکانی، تاریخ مؤسسات تمدنی جدید در ایران، ج ۱، ص ۴۱۷.

تدریس تاریخ آموزش و پرورش را در دانشسرای عالی گردن نهاد. اسدالله بیژن در سال ۱۳۱۵ هجری شمسی کتاب چشم انداز تربیت در ایران پیش از اسلام، و در سال ۱۳۱۶ کتاب سیر تمدن و تربیت در ایران باستان را منتشر کرد. کتاب بیژن نخستین تک‌نگاشت در حوزه تاریخ آموزش و پرورش در ایران باستان است. عیسی صدیق در سال ۱۳۱۶ برآمد مطالعات خود را درباره تاریخ آموزش و پرورش، در قالب کتاب تاریخ مختصر تعلیم و تربیت^۱ منتشر کرده است. کتاب عیسی صدیق نخستین تک‌نگاشت درباره تاریخ آموزش و پرورش ایران و غرب در ایران است. صدیق در سال ۱۳۳۶ کتاب تاریخ فرهنگ ایران از آغاز تا زمان حاضر را منتشر کرد. این اثر در حوزه تاریخ فرهنگ و تعلیم و تربیت قرار دارد. در همین سال کتاب تاریخ و دورنمای آینده نظام آموزش و پرورش از علی محمد کاردان به چاپ رسید.^۲ در سال ۱۳۵۰ کتاب آموزش و پرورش در ایران باستان از علیرضا حکمت راهی بازار نشر شد. در همین سال، مدرسه عالی پارس، کتاب تربیت ایرانیان در شاهنشاهی دوران پیش از اسلام، اثر مسعود رضوی را منتشر کرد. در سال ۱۳۵۱ دانشسرای عالی، کتاب تاریخ آموزش و پرورش، نوشته مصطفی عسگریان را چاپ کرد. وزارت آموزش و پرورش در سال ۱۳۵۳ کتاب تاریخ آموزش و پرورش سال اول دانشسرای عالی، نگاشته محمدعلی طوسی را منتشر کرد. در سال ۱۳۵۴ کتاب تاریخ آموزش و پرورش ابراهیم کظیمی به بازار نشر آمد، این کتاب درباره آموزش و پرورش غرب است. در همین سال، کتاب تاریخ آموزش و پرورش باختر که ترجمه و تألیف محمدعلی طوسی بود، چاپ و منتشر شد. در سال ۱۳۵۶ دانشسرای عالی یزد، کتاب مختصری از تاریخ آموزش و پرورش شرق و غرب را به قلم جلیل بهارستان به چاپ رساند. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، درباره تاریخ آموزش و پرورش در ایران و اسلام، چندین رساله دانشجویی نگارش یافته و کمابیش ۲۰ عنوان کتاب اعم از نگارش و ترجمه در این باره به چاپ رسیده است.

کتاب پیش رو، جلد نخست از مجموعه‌ای ۱۰ جلدی درباره تاریخ تعلیم و تربیت در ایران است که این قلم‌زن تا کنون توفیق یافته است ۹ جلد آن را قلمی سازد.^۳ کتاب حاضر خرده

۱. در سال ۱۳۱۹ چاپ سوم این اثر با عنوان تاریخ مختصر آموزش و پرورش به بازار کتاب آمد.
 ۲. کاردان، «وضع کنونی تاریخ آموزش و پرورش»، مندرج در علوم تربیتی: ماهیت و قلمرو آن، جمعی از نویسندگان، ص ۳۷-۳۸.

۳. عناوین این مجموعه به شرح در پی است: ۱. تاریخ تعلیم و تربیت در ایران عصر باستان؛ ۲. تاریخ تعلیم و تربیت اقلیت‌های توحیدی در ایران عصر ساسانی (یهود و ترسایان)؛ ۳. سیر تحول تاریخ تعلیم و تربیت در

پژوهشی است درباره تاریخ آموزش و پرورش در ایران عصر باستان. این اثر در پنج فصل به سامان شده است: فصل نخست، درباره تاریخ آموزش و پرورش در آیین زرتشت است. در فصل دوم، به تاریخ آموزش و پرورش در عصر مادها نظر شده است. فصل سوم، به شرح و بسط تاریخ آموزش و پرورش در عصر هخامنشیان پرداخته است. در فصل چهارم، سخن بر سر تاریخ آموزش و پرورش در عصر سلوکیان و اشکانیان است. تاریخ آموزش و پرورش ایران عصر ساسانیان در فصل پنجم واکاوی شده است.

از آنجا که آموزش و پرورش نمی‌تواند گسسته از تحولات مثبت یا منفی اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی، رشد مثبت یا منفی یابد، شایسته بل لازم است در شرح و شکافت هر دوره از تاریخ، تا اندازه‌ای به تحولات یادشده در آن دوره نیز پرداخته شود؛ حتی اگر نتوان یا نخواست از تأثیر مستقیم یا غیرمستقیم این تحولات در آموزش و پرورش سخن گفت؛ باری اشاره به این تحولات بایسته می‌نماید؛ از این‌رو، و با پرهیز جدی از درازگویی، کوشش شده است در هر فصل، اندکی به این دست تحولات اشاره شود.

نگارنده در فرایند تحقیق و تحریر این اثر، ضمن استفاده از آنچه دیگران در این حوزه نگاشته‌اند، کوشیده است از آثار و منابع دست‌اول و معتبر استفاده کند و بدان‌ها استناد جوید. نیز وی پاییده است در این اثر به ایرانی‌گرایی تن ندهد و از گرفتار شدن در ورطه تعصبات ملی و تاریخی تن زند. در فرجام سخن بر خود فرض می‌دانم از استاد معظم جناب آقای دکتر ناصر تکمیل‌همایون (که خدایش همواره یار باد) یاد کنم و به محضرشان سپاس گویم؛ زیرا از سر مهر، همه زیر و بالای این اثر و از آغاز تا انجام آن را چنان‌که سزاست، ریزکاوانه به محک دانش و تجربت خویش سخته و بارها نگارنده را به اصلاح کار رهنمون ساخته است. نیز بر این قلم است که مراتب سپاس خویش را خدمت استاد محترم جناب آقای دکتر حسن حسین‌زاده شانه‌چی که از سر لطف، ارزیابی این وجیزه را گردن نهادند، تقدیم دارد.

بهرروز رفیعی

۱۴۰۰/۱/۳۱

ایران؛ ۴. تاریخ مختصر تعلیم و تربیت در ایران از ورود اسلام تا برآمدن صفویان؛ ۵. تاریخ تعلیم و تربیت در ایران عصر اموی تا غزنویان؛ ۶. تاریخ تعلیم و تربیت در ایران عصر سلجوقی و خوارزمشاهی؛ ۷. تاریخ تعلیم و تربیت در ایران عصر ایلخانی و تیموری؛ ۸. تاریخ تعلیم و تربیت در ایران عصر صفوی؛ ۹. تاریخ تعلیم و تربیت در ایران عصر قاجار؛ ۱۰. تاریخ تعلیم و تربیت در ایران عصر پهلوی.